

הרב אליעזר בן־פורת

שיטתו של רבי יוסף אלבו בנושא נצחיות התורה

דעתו של רבי יוסף אלבו (להלן רי"א) בספר העיקרים¹ בעניין נצחיות התורה, חריגה היא ויוצאת דופן, ולא נתקבלה על דעת ההוגים במחשבת ישראל בדורות שלאחריו. בהצעת שיטתו עשה רי"א שימוש בדברי רבותיו, ומבחינה ידועה שינה משמעותם ופירשם שלא כהלכה. בראשית דברינו נשתדל לברר את מקורות שיטתו של רי"א, ולבסוף נראה שלמרות כל הביקורת החריפה על דבריו, הרי עיקר סברתו יש לה מקום בהקשר אחר, וכבר אמרו חז"ל²: "אלו ואלו דברי אלוקים חיים", וכתב רש"י, עתים שייך טעם זה ועתים שייך הטעם האחר, "שהטעם ממהפך לפי שינוי הדברים נשינו מועט".

מקורות שיטתו של רבי יוסף אלבו בדבר אפשרות שינוי התורה לפי המקבלים

נפתח בדברי רבו של רי"א, רבי חסדאי קרשקש³ (להלן רח"ק) בספרו "אות הי". רח"ק לשיטתו, אינו מונה את האמונה בנצחיות התורה כאחת מפינות התורה [שלא כדעת הרמב"ם שמונה אמונה זו כאחד מייג העיקרים⁴], שכן לדעתו "פינות" ו"יסודות" הן רק אלו שלא תצויר מציאות התורה זולתם, ועל כן האמונה בנצחיות התורה אינה נגדרת כ"פינה", "כי גם בהיותה [ר"ל אף אם נניח היות התורה] זמנית כבר יצויר מציאותה"⁵.

אמנם היא אמונה אמיתית אשר נאמין בה, אנחנו המאמינים בתורה, והכופר בה יקרא מינ⁶. עיקרה של אמונה זו על פי קבלת חז"ל "שהתורה הזאת האלוקית,

1. ספר העיקרים מאמר ג' פרקים י"ג-כ"ב מהדורת י' הוויק, פילדלפיה 1929.
2. עירובין יג, ע"ב.
3. כתובות נ"ז, ע"א ד"ה הא קמ"ל.
4. עיקרים מאמר א' פ' כ"ו: "מורי הרב רבי חסדאי קרשקש" ומאמר ג' פ' ט"ו: "מורי הרב רבי חסדאי ז"ל". וראה ר' יעקב אבן חביב, הכותב, עין יעקב מגילה, עמ' 12, הכותב על דברי רי"א הנ"ל "שכן היה באמת כפי מה שקבלנו מהדורות שעברו".
5. משנה עם פירוש רמב"ם מהדורת הר"י קאפח ירושלים תשכ"ה, סנהדרין פ"י משנה א' הקדמה לפרק חלק: והיסוד התשיעי, עמ' קמ"ד.
6. אור ה' מאמר ג' חלק א', כלל ח' פ"ג.
7. אור ה' תחילת מאמר ג'.

הכוללת תורה שבכתב ותורה שבע"פ, היא נצחית, כמו שאמרו חז"ל⁸: מלמד שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה, ולזה אי אפשר בשום צד שתבטל או תשתנה מצוה ממצוות התורה ואף ע"י נביא⁹.

בתוך דברי הסברתו את האמונה בנצחיות התורה "מצד הסברא ושיקול הדעת", מביא רח"ק את דברי אחד "מהמחברים האחרונים", וכוונתו לדברי הרמב"ם ב"מורה נבוכים" שביאר כי שלמות התורה [הנובעת משלמות השי"ת נותן התורה] אינה מניחה מקום לשינוי, "כי הדבר השלם בתכלית האפשרית במינו, לא יתכן שימצא זולתו כי אם פחות מאותה השלמות, או ביתור או בגרעון"¹⁰. ובלשונו של רח"ק: "שלמה [מ' פתוחה] שהיה הפועל [ע' פתוחה] הזה מנתנית התורה, מפועל [ע' צרויה] בלתי בעל תכלית השלמות, הנה יתחייב שיהא הפועל [ע' פתוחה] בתכלית השלמות מה שאפשר"⁹.

רח"ק מעיר שאם כי "הטענה הזאת אמתית בעצמה", הרי היא טעונה תוספת ביאור, שהרי "יש לאומר שיאמר, שפועל [ע' פתוחה] השי"ת וישתבח שמו בנתנית זאת התורה, היה בתכלית השלמות מה שאפשר לפי המקבלים, ולזה אם המקבלים היו יותר שלמים או יותר חסרים, כבר יהיה אפשר בהם ביטול התורה הזאת, בכל או בחלק, בשתומר באחרת טובה ממנה לפי המקבלים. כמו שקרה בתורת אדם הראשון, שנאסר להם בשר והותר לבני נח, וכמו שקרה לתורת בני נח, שנתייחדו מכללם אח"כ ישראל בתורה הזאת, שיש בה גם כן מהשינוי בקצת המצוות הקודמות, מלבד התוספות, מה שלא יעלם"⁹.

רח"ק עונה לטענה זאת של אפשרות שינוי התורה והתאמתה לפי מדרגת המקבלים, באומר כי לפי מה שביאר¹¹ שמכלל היות התורה הזאת בתכלית השלמות הוא שהיא מיועדת לכל, "אם לשלמים, כמו המשכילים ויחידי סגולות, למה שבה משלמות החכמה, ואם לחסרים, למה שבה משלמות המדות והערות הלבבות לעבודה ולדבקות והאהבה, אשר היא ההצלחה הנצחית... הנה אם כן יתחייב בהכרח שתהיה זאת התורה בכלל, נצחית". כלומר תכלית מתן התורה היא הטבת הבורא לברואיו¹², ומחכמת התורה להביא אותנו, כולנו, חסרים כמו שלמים, אל הטוב הגמור שהיא הדבקות בו ית'¹³, ועל כן מעצם עניינה של תורה ותכליתה הוא מבואר שהיא שווה לכל נפש, מבלי שום הבדל במדרגת המקבלים.

8. שבת קג, ע"א.

9. אור ה' מאמר ג' ת"א כלל ה' פ"א.

10. ראה רמב"ם מורה הנבוכים ב', ל"ט מהדורת הר"י קאפח, ירושלים תשל"ב, עמ' רנ"ג וראה גם ספר החינוך מצוה תני"ד [שלא להוסיף על המצוות ופירושו]: "משרשי המצוה, כי האדון המצוה אותנו על התורה, ברוך הוא, בתכלית השלמות, וכל מעשיו וכל צויו הם שלמים וטובים, והתוספת בהם חסרון, וכל שכן הגרעון". וראה עוד מהר"ל תפארת ישראל פי"א מהדורת הר"ח פרדס תל אביב תשמ"ה, עמ' תכ"א-תכ"ב.

11. אור ה' מאמר ב' כלל ו' פ"א: בתכלית.

12. אור ה' מאמר ב' כלל ו' סוף פ"א: "ובבחינת המצוה [מם שואית] התכלית האחרון הוא הקטנת הטוב והדבקות הנצחית בזיו השכינה".

13. אור ה' שם: "שהחיים הנצחיים והדבקות הנצחי מזיו שכינתו הוא הטוב שאי אפשר שיצויר טוב כמוהו".

ב"תוספת ביאור" זו נתכוון רח"ק להוציא מדעת הרמב"ם במורה הנבוכים¹⁴ שכתב: "ממה שאתה צריך לדעת עוד, כי אין התורה מביטה על הבודד, ולא יהיה הציווי כפי הדבר המועט, אלא כל מה שרצוי להשיגו, השקפה או מדה או מעשה מועיל, אין מביטים בו אלא לדברים שהם הרוב, ואין שמים לב לדבר מועט האירוע, ולא לנוק שיהיה ליחיד מבני אדם בגלל אותה הגזרה וההנהגה התורתית... ועל פי הבחנה זו, כך אל תתפלא שאין מטרות התורה מתקיימים בכל אחד ואחד, אלא מתחייב בהחלט שימצאו אנשים שאין אותו הניהול התורתי מביא להם שלמות... ועוד על פי הבחנה זו לא יתכן שיהיו המצוות נרשמות כפי שינויי מצבי בני אדם והזמנים, כמו הרכבת תרופה, שמיוחדת ההרכבה לכל אדם כפי מזגו באותה העת, אלא ראוי שתהא ההנהגה התורתית מוחלטת כללית לכל, ואף על פי שיהא זה חיובי ביחס לאנשים, וביחס לאחרים אינו חיובי, כי אילו היו לפי היחידים יהיה הפסד לכל, ונתת דבריך לשיעורין".

הרמב"ם רואה את התורה כחוקה כללית המיועדת לכלל, ובתור חוקה כללית המביטה על טובת הכלל, מתחשבת היא עם הרוב ולא עם המיעוט, ואמנם ייתכן שיהיו יחידים היוצאים מן הכלל שאין החוק התורתי מביאם אל השלמות. וכמו כן מתחייבת מהנחה זו של כלליות חוק התורה, נורמה אחת של חוק לכל, שאין חוק התורה כמרשם רפואי הערוך לפי הצורך האינדיבידואלי של היחיד, התורה היא בחינת "חקה אחת לכם" ואינה נותנת דבריה לשיעורים.

רבי יוסף אלבו נסתכל בדברי רבו רח"ק ובדברי הרמב"ם ושאלות אלו עמדו בפניו: ראשית, רח"ק לא ביאר כלל פשר השינוי מתורת אדם הראשון לתורת נח, וממנה לתורת ישראל, ולפיכך הרי היא כראיה שאין עליה תשובה שהתורה תשתנה לפי המקבלים¹⁵. שנית, אם אכן צודק הרמב"ם באמרו ש"מתחייב בהחלט שימצאו אנשים שאין אותו הניהול התורתי מביא להם שלמות", אי"כ מה מני יהלוך מלומר ומדוע לא ייתכן לשער שבזמן מן הזמנים תשתנה כללות האומה, והכלל כולו ימצא את עצמו במדרגה שאין הניהול התורתי מביאו עוד אל השלמות? ולאידך גיסא, מדוע לא נקח לנו את מרשם התרופה כמשל לתורה, שלא כדעת הרמב"ם, והרי חז"ל אמרו שהתורה היא סם חיים לכל האברים¹⁶, דברי תורה קילורין לעין, מלוגמא ללב, כוס עקרין לבני מעים¹⁷, שנאמר "ולכל בשרו מרפא"¹⁸, ומעולם לא נתכוונו לומר שתהא תרופה זו שווה לכל האנשים, הנשים והטף בכל הזמנים!¹⁹

14. מורה נבוכים ג', ל"ד מהדורת הר"י קאפח עמ' שני"ב-שני"ג.

15. ראה ר"י אברבנאל ראש אמנה פ' י"ג שביאר כי תורת אדם ותורת נח "אינם תורות ישלימו הנפש האנושית", אלא הם בגדר "יסודיים לשמירת הקיבוץ האנושי, כפי טבע הזמנים אשר היו מסודרות בס, והם במדרגת הנימוסים, ואמנם התורה האלוקית, שתישר הנפש אל שלמותה האחרון, אין שם זולת תורת משה רבנו ע"ה, כי הוא המזון ההכרחי לנפש, לקנות החיים ולהנצל מהמות". וכמילים אחרות: זו מצוות בני נח אינם אלא "ידת נימוסית" [ראה ר"י עיקרים א', זי-ח'] שתכליתה שמירת הציוויליזציה האנושית לבל תשחת, ואין מטרתה הישירת האדם אל שלמותו הנפשית לקנות חיי נצח, ולכך אינה בגדר "תורה". וע"ע מורה נבוכים ב', ל"ט מהדורה הר"י קאפח, עמ' רנ"ב-רנ"ג שגם הרמב"ם סבור שרק נבואת משה היא בלבד הנקראת "תורה", ראה שם טעמו.

16. קידושין ל, ע"ב.

17. ויקרא רבה י"ב, ג.

18. משלי ד', כב.

19. עיקרים ג', י"ג מהדורת הו"ק, עמ' 117.

ראיותיו של רבי יוסף אלבו על שינויים בתורה שיש לדון בהן

לחיזוק טענתו בדבר אפשרות של שינוי התורה לפי המקבלים, מביא רי"א עוד בי שינויים שאירעו לאחר מתן תורה: ביטול מנין החודשים מניסן, ושינוי הכתב. מנין החודשים בתורה מניסן הוא לזכרון גאולת מצרים, כי "אין לחודשים שמות במשפט התורה, אבל ראוי שיהיה שם שני שלישי רביעי וכו' לניסן זכר ליציאת מצרים, וזהו שאמר הכתוב: 'ראשון הוא לכם לחודשי השנה', כלומר למנין החודשים תמו מניסן²⁰" וכאשר עלו מבבל ראו לעשות זכר לגאולה השנית, "והוא שהניחו מלמנות מנין החודשים מניסן כמו שהיו רגילים למנות זכר ליציאת מצרים, וחזרו למנות מנין אחר לחודשים, וזהו שאמרו רבותינו ז"ל שמות החודשים עלו עמהם מאשור, כלומר שהיו מונים החודשים בשמותם: תשרי, מרחשון, כסלו, כמו שהיו מונים אותם באשור, זכר לגאולה השנית, ולא שני שלישי רביעי כאשר בתחילה, וכ"כ הרמב"ן ז"ל בפרשת בא²¹.

והטעם לשינוי זה, מפרש רי"א: "כי הם הבינו שציווי מנין החודשים היה זמני, ר"ל כל עוד שתמיד הגאולה ההיא, אבל אחר שגלו שנית ונגאלו משם ונצטוו על ידי ירמיה: 'לא יאמר עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים, כי אם חי ה' אשר העלה ואשר הביא את זרע בית ישראל מארץ צפון וגו', ראו להניח המנין הראשון שהיה זכר ליציאת מצרים וחזרו למנות מנין אחר מתשרי לשנות העולם, והשאירו שמות החודשים שעלו עמהם מאשור זכר לגאולה השנית²².

שינוי נוסף שראו לעשות זכר לגאולה השנית: "שהניחו כתב עברי ובחרו להם כתב אשורי, זכר שגלו אל אשור ונגאלו משם²³". ומסיים רי"א באומרו שאינו רואה "שום ראייה ולא שום הכרח אֵל שיהיה שורש בפני עצמו לתורה אלוקית בכלל ולא לתורת משה בפרט שלא תנוסח התורה ושלא תשתנה, מן הראיות שכתב הרמב"ם ז"ל. וכן כתב מורי הרב ר' חסדאי ז"ל שזה אינו שורש ולא עיקר לתורת משה, אבל אמר שהיא אמונה ראוי שיאמינה כל בעל תורת משה²⁴.

20. עיקרים ג', ט"ז מהדורת הוויק, עמ' 143.

21. עיקרים שם מהדורת הוויק, עמ' 146 וכוונתו לפירוש הרמב"ן עה"ת שמות י"ב, ב וע"י להלן הערה 28.

22. עיקרים שם, מהדורת הוויק, עמ' 146-147.

23. עיקרים שם, מהדורת הוויק, עמ' 143-146 על פי גמ' סנהדרין כא, ע"ב.

24. עיקרים שם, מהדורת הוויק, עמ' 148.

וכבר השיבו על ראיותיו ר' יצחק אברבנאל²⁵, ר' יעקב אבן חביב²⁶ ומהר"ל²⁷. קריאת השמות לחודשי השנה אינה נחשבת לשינוי מניינם, שכן מנין החודשים לגאולת מצרים במקומו עומד, שהם נמנים מניסן, ורק שמות נתנו להם, כלומר המספר הסדורי הקדום של החודשים שתחילתו ב"החודש הזה לכם ראש חדשים" לא נשתנה, אלא ניסן הוא שמו של "החודש הראשון", אייר הוא שמו של "החודש השני", סיון הוא שמו של "החודש השלישי" וכן הלאה, ואין כאן שינוי כלל²⁸. גם על ראייתו משינוי הכתב השיבו עליו בחריפות רבה. המהר"ל כותב על דבריו אלו שהם: "דברי הבאי, וצריך הוא כפרה על דיבור זה, ולא מצאתי דיבור זר כמו זה שיאמר שתהא מצות התורה בטילה. רק נאמר כי מתחילה לא היה המצוה רק לזמן מה, כל זמן שלא גלו ישראל. וכי נאמר בשביל שנאסר להם בשר תאוה במדבר ואח"כ הותר להם בשר תאוה²⁹, וכך המצוה, נאמר בזה שמצות אחת בטלה, דבר זה אין לומר כלל, רק נאמר שכך היה המצוה מתחילה, שכל ימי היותם במדבר נאסר להם בשר תאוה. וכך המצוה הזאת שהתורה בכתב עברי, הוא כל זמן היותם על הארץ היה הכתב כתב עברי, וכל דבריו של בעל עיקרים אין בהם ממש³⁰. כלומר, אין כאן שינוי, ומשום שמתחילה לא ניתן הכתב העברי אלא לזמן מה בלבד.

הר"י אבן חביב עונה לשאלת שינוי הכתב על פי הסברו של הריטב"א: "שזה הכתב הנקרא אשורית הוא כתב הקודש שבלוחות... ומעולם לא נראה הכתב ההוא אלא בלוחות, אבל לשון הקודש כבר נודע לאבות ובני ישראל קודם מתן תורה ובו השם מדבר עם נביאיו וקדושי, ואעפ"כ מתוך תומת וקדושת הכתב ההוא, באותם הימים לא היו כותבים אותו אפילו בספרים שכותב המלך, או כל אחד ואחד לעצמו, אלא היו כותבים אותו בכתב עברי... וכשגלו לאשור וידעו בני אשור כתב זה, נטלוהו להם, או שהיה אצלם קודם לכן שנודע להם מספרי הקודש, מלבד כתב שהיה להם, וחמדו אותו, ובניי הורגלו בו עמהם משם ואילך, וזהו שעלה מאשור, ובימי עזרא ניתן להם

25. ראש אמנה פי י"ג ובפירושו על התורה שמות י"ב, ב.
 26. הכותב. עין יעקב מגילה, עמ' 8-10. הר"י אבן חביב מעיר כי יש כאן שימוש בשמו של הר"י בניסיון ליצור רושם מוטעה כאילו רח"ק מסכים לדעתו של ר"י במידת מה, בעוד שרח"ק מכיר באמיתות האמונה בנצחיות התורה וחשיבותה, עד שהכופר בה יקרא "מיין" לדעתו [אור ה' תחילת מאמר ג'], בניגוד לדעתו של ר"י, והמובאה בשם רח"ק שהאמונה בנצחיות התורה "היא אמונה ראוי שיאמינה כל בעל תורת משה" היא "לשון מרמה", שכן לדעת רח"ק אין זו רק בגדר אמונה ש"ראוי" להאמינה, אלא הנעדר אמונה זאת ל"מיין" יחשב.
 27. תפארת ישראל פי ס"ד מהדורת הר"י פרדס, תל אביב תשמ"ה, עמ' תצ"ו-ת"ק.
 28. ראש אמנה שם. הכותב בעין יעקב שם המוסיף עוד שכן היא גם כוונת הרמב"ן בפירושו על התורה שמות י"ב, ב ולא כמו שהביא ר"י בשמו כהוכחה לדבריו, וכן דעת מהר"ל בתפארת ישראל שם ור' משה אבן חביב, גט פשוט הל' גיטין סי' קכ"ו אות ל"ה, וראה עוד פירושי התורה לרבינו משה בן נחמן ירושלים תשי"ט, כרך א', רח"ד שעוועל בהשמטות ומילואים שם. עמ' תקס"ג המביא מדרשת הרמב"ן לראש השנה [כתבי רמב"ן רח"ד שעוועל, ירושלים תשכ"ג, דרשה לר"ה, עמ' רט"ו-רט"ז] שמפורש בדבריו כדעת הר"י אבן חביב, ולא כדעת ר"י.
 29. רבי ישמעאל בברייתא חולין טז, ע"ב.
 30. תפארת ישראל פי ס"ד מהדורת הר"י פרדס, עמ' תצ"ו. וע"ע שם, עמ' תצ"ו ולהלן הערה 41 והערה 67.

לכתוב ספר תורה ושאר כתובים... ולפייז אין במה ששינה עזרא את הכתב לכתוב ספרי תורה בכתב הקודש שום חידוש על התורה, שהרי הכתב הזה כבר היה ידוע וניתן לנו בלוחות הברית³¹.

הקיימות מדרגות שונות של התגלות בתורה עצמה לדעת רבי יוסף אלבו?

ר"י ממשיך להבדיל ולחלק את התורה לגי מדרגות של התגלות:
א) הדברה הראשונה שהיא "אנכי ד' אלוקיך" ששמעו בני ישראל במעמד הר סיני מפי השם יתברך, בלי אמצעות משה, הכוללת את ג' העיקרים של התורה לדעתו, שהם מציאות השם, תורה מן השמים ושכר ועונש. דברה זו אינה ניתנת לשינוי בשום פנים ואופן.

ב) שאר הדברות שנאמרו ע"י השי"ת, אך באמצעות משה, הנביא רשאי לשנותם בהוראת שעה.

ג) המצוות שאינן נכללות בעשרת הדברות – "אפשר שיהיה הנביא רשאי לשנות שאר המצוות אפילו שלא בהוראת שעה, ומזה הטעם הוא שבטלו בבית שני מנין החודשים מניסן ע"פ ירמיה³².

דברים אלו נראים כמוזרים. די להזכיר בזה מאמר חז"ל שביטלו קריאת עשרת הדברות בציבור: "מפני תרעומת המינים", שלא יאמרו המינים לעמי הארץ אין שאר תורה אמת, ותדעו שאין קוראין אלא מה שאמר הקב"ה ושמעו מפיו מסיני³³.
זאת ועוד: החלוקה הנ"ל בין עשרת הדברות לשאר מצוות התורה, טומנת בחובה סכנה לעצם קיומה של התורה, וכבר עמד על כך ר"י עצמו, "שאם היה הדבר כן, שתהיה הרשות נתונה ויוכל נביא, או מתפאר בנבואה, לשנות כל המצוות שבאו בתורה האלוקית זולת עשרת הדברות ולומר שהגיע זמנה להשתנות, תפול התורה בכללה ואין מקום לקיומה כללי³⁴.

31. חידושי הריטב"א, מגילה, ירושלים תשל"ו, עמ' כג-כד. וע"ע שו"ת הרדב"ז חלק ג' סי' תתפ"ג (תמ"ב).

32. עיקרים ג', י"ח-י"ט המובאה מלשונו היא במהדורת הו"ק, עמ' 171. וראה עוד שם ג', י"ח מהדורת הו"ק, עמ' 168-169: "שהנאמר על פי נביא יש כח ביד נביא לבטלו אם בהוראת שעה ואם לפי מה שהענין נותן כירמיה שביטל מנין החודשים מניסן" ושם, עמ' 169: "אבל אם יאמר שנחלל שבת או שנעבור על אחת מן המצוות בהוראת שעה, או בענין שלא יהרוס שרשי הדת ראוי שנשמע לו".

33. ברכות י"ב, ע"א ורש"י שם ד"ה מפני תרעומת המינים, ועל פי זה בשו"ת הרשב"א ח"א סי' קפ"ד והגהת הרמ"א לשו"ע או"ח סי' א' ס"ה אסרו לאמרם בציבור, וראה חידושי מחזיק ברכה או"ח סי' א' אות ח' שמביא משער הכוונות בהקדמה, שהא"י ז"ל מנע את ר' חיים ויטל ז"ל מלומר עשרת הדברות אפילו ביחיד, וטעמו "כי הרי בימים הראשונים קבעום בתפילה, ומפני המינים שלא יאמרו שאין עוד חיז' תורה מן השמים אלא עשרת הדברות בלבד, לכן בטלו, ומי זה יערב אל לבו לחזק את המינים ולהווג מה שבטלו רז"ל בגמרא".

34. עיקרים ג', י"ט מהדורת הו"ק, עמ' 171.

פתרונו של ר"י א לבעיה פשוט הוא: "אם תתברר שליחות השליח על הדרך שנתבררה שליחותו של משה, ראוי לשמוע אל דברי הנביא השני שבא לבטל דברי הנביא הראשון". והבירור הזה יהיה בשני דרכים: "אם בשנתאמת להם שהנביא האחרון המשנה, גדול במדרגה מן הראשון, ואם בשנתאמת להם שליחות השליח האחרון אימות חזק כראשון, כי שני המינים האלו נתאמתו בנבואת משה ובשליחותו אימות גמור³⁵". כלומר, באופן עקרוני ייתכן שינוי התורה על פי נביא, אלא שמדרגת ההתגלות של הנביא המוסר על השינוי צריכה להיות שווה במדרגתה למדרגת ההתגלות של משה רבינו שנתגלה אליו השי"ת וניתנה תורה על ידו בפומבי לעיני כל ישראל, ומדרגת משה רבינו עצמו נעלית על כל הנביאים שכן היה בעל מופת שאין דוגמתו בחוללו נסים גדולים למשך זמן רב³⁶.

ר"י א שב וחוזר לראיותיו על ה"שינויים בתורה" ומיישבם לפי דרכו, אלא שמהלך ביאורו מעומעם: "ומה ששמעו ישראל לירמיה לבטל מנין החודשים מניסן כמו שאמרנו, (א) אפשר שעשו כן משום דאשכוח קרא ודרוש, כמו שכתבו התוספות בפרק ראשון של מגילה³⁷, כי מה ששינה עזרא הכתב כשעלה מן הגולה, משום דקרא אשכח ודרש, וכתב לו את משנה התורה הזאת³⁸ כתב העתיד להשתנות; (ב) או לפי שלא היתה המצוה ההיא אחת מעשרת הדברות; (ג) וגם שלא היתה הכוונה בה לבטל דברי משה אלא לעשות זכר לגאולה השנית כמו שעשו זכר לגאולה הראשונה, שכן היו מקובלים שראוי לעשות לה זכר ובלבד שלא תעקר יציאת מצרים ממקומה³⁹".

על דברים אלו כותב הר"י אבן חביב כי "הם דברים שלא ניתנו להכתב, ויראה מתוכם שהחכם הזה עצמו היה פוסח על שתי הסעיפים בדרוש הזה⁴⁰". ההסבר הראשון והשלישי שוללים את עצם השאלה מעיקרה, שהרי אם עשה עזרא כן משום שמצא במקרא מקור לשינוי זה, נמצא שאין זה בגדר שינוי התורה, שהרי התורה עצמה מורה על שינוי זה⁴¹, וכן אם קריאת שמות החודשים לא באה לבטל המנין לגאולת מצרים, אלא רק לעשות זכר לגאולה השנית, שוב אין כאן שינוי כלל. על ההסבר השני "לפי שלא היתה מצוה ההיא אחת מעשרת הדברות", אומר הר"י אבן חביב "רחמנא ליצלן מלהזכיר חילוק זה אפילו על מצוה היותר קלה שבתרי"ג מצוות⁴⁰".

תמיהתו של רבי יוסף אלבו על הרמב"ם ויישובה

שיטתו של ר"י א שהעיקר המבטיח את נצחיות התורה היא האמונה בייחודה ועליונותה של נבואת משה על פני נבואת כל הנביאים, ומכאן תמיהתו על הרמב"ם: "ויש לתמוה על הרמב"ם ז"ל שעם שעשה נבואת משה עיקר מן העיקרים וביאר

35. עיקרים ג', י"ט מהדורת הוויק, עמ' 173-174.

36. עיקרים ג', י"ט מהדורת הוויק, עמ' 175.

37. דברי התוספות הובאו בחידושי הרשב"א מגילה, ירושלים תשמ"א, עמ' כ"ח, ראה עיקרים מהדורת הוויק עמ' 177 הערה 2.

38. דברים י"ז, יח.

39. עיקרים ג', י"ט מהדורת הוויק, עמ' 177-178.

40. הכותב, עין יעקב, מגילה, עמ' ו'.

ההבדלים שיש בין נבואת משה לזולתו, ואמר כי כל הנביאים הקודמים לפניו והבאים אחריו כולם הם למטה ממדרגתו, חזר לעשות עיקר שלא תנוסח התורה ושלא תשתנה, ונראה שדעתו לומר שאלמלא העיקר הזה כבר היה אפשר לשמוע לנביא לבטל דברי משה, והוא תימה איך נשמע לנביא הקטן במדרגה לבטל דברי משה שהוא גדול מכל הנביאים הבאים אחריו?⁴².

תשובת הרמב"ם לתמיהתו של ר"י תבאר על נקלה. העיקר המדבר במעלת נבואת משה מדגיש את עניין ייחודה של נבואתו מבחינת דרגת איכותה הנעלית, שהרי היא באה לו בהקיץ כשהוא ער ועומד ולא בחלום, בלא משל וחידות ובלא אמצעי, אינו נבהל וירא ומתמוגג אלא מתנבא ועומד על עמדו שלם, ומתנבא בכל עת שירצה⁴³ וכל זה מורה על דרגת ברירותה ובהירותה של נבואתו, שמאחר שאינה באמצעות כוח המדמה, מובן מאליו שאין מקום לכוח המדמה לבלבל ולטשטש את העניין הנמסר בנבואה, ומדרגה נבואית עליונה זו היא המחייבת אותנו לשמוע אליה, וכדברי הרמב"ם במורה הנבוכים⁴⁴: "כי מאותה ההשגה [ר"ל השגתו הנבואית של משה⁴⁵] בלבד נתחייבה הקריאה אל התורה".

לעומת זאת העיקר שלא תשתנה התורה מדבר על העניין שהשי"ת לעולם לא ישנה את התורה ע"י נביא, שאם מבחינה עקרונית שינוי ע"י נביא אפשרי, אפשר שאין צורך בנביא גדול ממשה לשנות, אלא כל שהנביא עבר את בחינת אימות הנביא והוחזק אצלנו לנביא אמת, שוב אפשר לקבל נבואתו, ואין צורך לשם כך למעמד פומבי דוגמת מעמד הר סיני, ואך ורק משום שהתורה בעצמה העידה שלא תשתנה, לכן לא נקבל דברי הנביא הבא לשנות את התורה, שכן בכך הוא מכחיש את נבואת משה וממילא עוקר את הבסיס לנאמנותו כנביא ה'⁴⁶.

יש לציין שר"י חוזר לנקודת המוצא של דיונו ואומר כי מבחינה תיאורטית יכולה אמנם התורה להשתנות, אך כיוון שלא היה ולא יהיה נביא גדול כמשה, הרי למעשה

41. הכותב, עין יעקב שם, מהר"ל תפארת ישראל מהדורת הר"ח פרדס, עמ' תצ"ז. וראה עוד עיקרים ג', כ"ב מהדורת הוויק, עמ' 199-198: "ומה ששינה מנין החודשים מניסן לתשרי כמו שאמרנו, לא חשב זה לשינוי".

42. עיקרים ג', י"ט מהדורת הוויק, עמ' 190.

43. משנה תורה ספר המדע, הלכות יסודי התורה ז', ו' ומשנה עם פירוש רמב"ם מהדורת הר"י קאפח ירושלים תשכ"ה, סנהדרין פ"י משנה א' הקדמה לפרק חלק: והיסוד השביעי.

44. מורה נבוכים ב', ל"ט מהדורת הר"י קאפח, ירושלים תשל"ב, עמ' רנ"ב.

45. מורה נבוכים שם בתרגומו האנגלי של ש' פינס שיקגו 1963, עמ' 378 הערה 1.

46. משנה תורה, ספר המדע, הלי יסודי התורה ח', ג': "לפיכך אם עמד הנביא ועשה אותות ומופתים גדולים וביקש להכחיש נבואתו של משה רבינו, אין שומעים לו, ואנו יודעים בביאור שאותם האותות בלאט וכשוף הם. לפי שנבואת משה רבינו אינה על פי האותות, כדי שנערוך אותות זה לאותות זה, אלא בעינינו ראינוה ובאזנינו שמענוה כמו ששמע הוא. הא למה הדבר דומה! לעדים שהעידו לאדם על דבר שראה בעיניו, שאינו כמו שראה – שאינו שומע להם, אלא יודע בודאי שהם עדי שקר. לפיכך אמרה תורה, שאם בא האות והמופת לא תשמע אל דברי הנביא ההוא, שהרי זה בא אליך באות ומופת להכחיש את מה שראית בעיניך. והואיל ואין אנו מאמינים במופת אלא מפני המצוות שצונו משה, היאך נקבל מאות זה שבא להכחיש נבואתו של משה שראינו וששמענו?".

אין מקום לדבר על שינוי התורה על ידי נביא, "אבל לפי שיש למתעקש לחלוק ולומר שאפשר שיקום בעתיד באומות נביא אחר כמשה או גדול ממנו, לא שמנו נבואת משה שורש אלא ענף נמשך לשליחות השליח, לומר שאי אפשר לבטל דברי משה בשום זמן שלא בהוראת שעה, אם לא אחר שיתברר לנו אמתת שליחותו כמו שנתברר שליחותו של משה, ובזה לא נצטרך לעשות שורש ולא עיקר שלא תנוסח התורה כמו שעשה הרמב"ם ז"ל, כי כבר בארנו שהוא דבר שאין לו ראיה מן התורה ואינו עיקר בפני עצמו, אבל היא אמונה אמתית ודבר נמשך לשליחות השליח כמו שביארנו⁴⁷.

ונשאלת השאלה: אם אחר כל הדיון מודה רי"א שמן הבחינה המעשית אין מקום לשינוי התורה ע"י נביא, מה הביאו איפוא, ללכת בדרך זאת של שלילת האמונה בנצחיות התורה מן הבחינה העקרונית?

ההתבוננות ברקע ההיסטורי של ספרו של רי"א מלמדת כי מגמתו האפולוגטית היטתו. בכל ויכוח שבין שני מתנגדים יריבים, יש לו למתווכח להוכיח את נקודת טיעונו בשתי דרכים עיקריות: (א) הוכחת שלילת נקודת המוצא של מתנגדו; (ב) הוכחת טעותו של המתנגד אף בהתאם לנקודת המוצא של שיטתו, בחינת "אף לשיטתך אינך צודק". וזוהי הדרך שנקט בה רי"א בספרו.

רי"א שהיה מראשי המשתתפים בוויכוח טורטוסה (1413-1414) וכתב את ספרו מתוך מגמה אפולוגטית, להגן על תורת ישראל מפני התקפותיה של הנצרות, נתקרב אל יריבו הנוצרי צעד אחד ובה, באותה שעה, נתרחק ממנו צעד אחד. אין התורה נחשבת לתורת ההתגלות היחידה, גם ההתגלות לאדם, לנח ולאברהם בחינת התגלויות של תורה הן. אכן דרגת ההתגלות העליונה ביותר היא זאת של תורת משה במעמד הר סיני, שכן נעשתה בפומביות יתירה לעיני כל האומה.

כל התגלות, מבחינה ידועה, שוברת בצדה, שכן לעולם קיימת האפשרות של התגלות חדשה שתבטל או תשנה את קודמתה. אכן תורת ההתגלות של סיני אינה ניתנת להתבטל או להשתנות אלא במעמד פומבי מעין מעמד הר סיני. ובמילים אחרות, אומר רי"א ליריבו הנוצרי: הריני מוכן לקבל באופן עקרוני את טענתך בדבר אפשרות שינוי התורה, אך שינוי זה חייב להיות שינוי אותנטי, מאומת ומוכח מעל ומעבר לכל ספק, ואין לך אימות השליח והשליחות השווה במעלתו לדרגת אימות השליח והשליחות של משה רבינו במעמד הר סיני.

תורה בלתי משתנית בעולם המשתנה והולך

הבאנו דברי אותם הוגי הדעות שדחו בתקיפות רבה את דברי רי"א ונצמדו לדעת הרמב"ם שלעולם לא יהא שינוי לתורה הזאת⁴⁸. אכן, אם נשליך את הקליפה ונביט

47. עיקרים ג', י"ט מהדורת הוויק, עמ' 191.

48. הרמב"ם כמשנה תורה ספר המדע, הלי יסודי התורה ט', א' ומורה הנבוכים ב', ל"ט מסתמך על הביטויים בתורה "עד עולם", "חוקת עולם לדורותיכם" כהוראה על נצחיות התורה, ורי"א עיקרים ג', ט"ז דוחה ראיות אלו ומפרש את הביטויים הנ"ל כמורים על משך זמן ארוך ולא על נצחיות. וע"ע עיקרים ג', ט"ז מהדורת הוויק, עמ' 148 ושם ג', י"ט מהדורת הוויק, עמ' 180-181

אל התוך, נראה שיש בעיקר סברתו של רי"א מידה מסוימת של אמת וגם הרמב"ם יסכים לכך. הבה נתבונן: העקרון של ירידת הדורות מעוגן היטב במחשבת חז"ל⁴⁹. דיינו אם נביא כמה מובאות מלשונם: "אם ראשונים בני מלאכים, אנו בני אנשים, ואם ראשונים בני אנשים, אנו כחמורים"⁵⁰. "לבם של ראשונים כפתחו של אולם, ושל אחרונים כפתחו של היכל.. ואנו [לבנו פתוח] כמלא מחט סדקית"⁵¹. ואין ירידה זו מוגבלת לירידת הדעת, אלא אף במוסר ומידות יש תהליך של ירידת הדורות. "טובה צפורנס של ראשונים מכריסם של אחרונים"⁵². רוב פפא שאל את אביי, מדוע לראשונים מתרחשים נסים ונענים במהרה בתפילתם ואילו אנו לא מתרחשים לנו נסים ואנו מצערים את עצמנו בתפילה וצווחים ואין משגיח בנו? והשיב לו אביי: הראשונים מסרו את נפשם על קדושת השם, ואילו אנו אין לנו מידה זו של מסירות נפש⁵³.

נמצא, מדרגתם של "המקבלים" משתנית והולכת כל הזמן בתהליך בלתי פוסק של ירידה, והפער בין הדורות הקדמונים לדורות האחרונים הוא כהבדל שבין מלאך לאדם, או כהבדל שבין אדם לבהמה. ומעתה יש לשאול: היאך איפוא מתייחסת התורה שהיא מוחלטת ובלתי משתנית, לעולמם זה של "המקבלים" המשתנה והולך? כיצד אפשר להבטיח את הרלבנטיות של תורה נצחית בעולם המתדלדל ומתדרדר כל הזמן מבחינה אינטלקטואלית ומוראלית כאחת?

רבי ישעיה סגל הורוויץ⁵⁴ מבחין כי "בכל דור ודור החומרות מתפשטות, בימי משה רבינו לא נאסר רק מה שקיבל בפירוש בסיני, אמנם הוסיף איזה תקנות לאיזה צורך שראה וכן אח"כ הנביאים והתנאים"⁵⁵, וכל דור דור ודורשיו, והעניין, וביותר כשיש התפשטות זוהמת הנחש, צריך ביותר לגדרים, ופורץ גדר ישכנו נחש, והקבי"ה ציוה שס"ה מצוות שלא לעורר זוהמת הנחש, ובהתפשט זוהמת הדור צריך להתפשטות יותר איסורים... ועל כן ציוה השם יתברך עשו משמרת למשמרת, כלומר הכל לפי העניין". ירידת הדורות מצריכה עשיית גדרים וסייגים לתורה ועניין זה מסור לחכמים שבכל דור לעשות "משמרת למשמרת".

ראיתו של רי"א מהמדרש ומה שהשיבו על דבריו הרי"א אברבנאל בראש אמנה פי י"ג והרי"א אבן חביב בעין יעקב הכותב, מגילה, עמ' ו' [ראיתו של רי"א עיקרים ג', י"ז מהדורת הוזיק, עמ' 138-139 מהגמ' קידושין לו, ע"ב תמוהה, שאם במצוות אלו שהיה מקום לומר עליהן שאינן אלא לזמן, אמרה תורה שהן לעולם, ק"ו לשאר מצוות].

49. ראה מהרי"ל באר הגולה, הקדמה וחזון איש על עניני אמונה ובטחון ועוד, ירושלים תשי"ד פי ה'.

50. שבת קיב, ע"ב.

51. עירובין נג, ע"א.

52. יומא ט, ע"ב וראה שם: שאלו את רבי אלעזר: ראשונים גדולים או אחרונים גדולים? אמר להם: תנו עיניכם בבירה [בית המקדש] איכא דאמרי [=יש אומרים] אמר להם: עידיכם בבירה [בנין הבית עד לכם בדבר, שלא חזר לנו וחזר לראשונים – רש"י].

53. ברכות כ', ע"א וראה עוד ברכות לה, ע"ב על מעלת דורות הראשונים בדבקותם בתורה ובאהבת המצוות לעומת דורות האחרונים [יבוא וראה שלא כדורות הראשונים דורות האחרונים...].

54. שני לוחות הברית בית חכמה. וראה עוד מהרי"ל תפארת ישראל פי נ"ו מהדורת הרי"ח פרדס, עמ' תנ"א-תנ"ב.

55. לרשימה של תקנות משה רבינו הנביאים והתנאים, ראה ר' יהושע העליר מעוז הדת פי ג' [ו-ז].

איסורים אלו שבאו ע"י גזירת החכמים, לא אמרו עליהם שאסורים מן התורה, שאם כן היו החכמים עוברים על האיסור להוסיף על מצוות התורה⁵⁶, אלא כך אמרו החכמים, הדבר מותר מן התורה ובתורת גדר וסייג הוא שאסרנוהו, ולכך אין זו הוספה על התורה, אלא עשיית סייג לתורה⁵⁷. כלומר איסורים אלו אינם נהפכים לחלק אינטגרלי מן החוק התורתי, ולכך אין בהם משום שינוי התורה. הבדל זה שבין דברי החכמים לדברי התורה עצמה, בא לידי ביטוי חד וחריף בפירושו של רבי מאיר שמחה כהן מדווינסק⁵⁸ בדעת הרמב"ם הסובר שכל המבטל דבר מדברי חכמים עובר ב"לא תסור"⁵⁹, שאין כוונתו לומר שדברי חכמים יהפכו להיות כדברי תורה, אלא "התורה רצתה אשר מלבד עניינים הנצחיים והקיימים לעד, יתחדשו עניינים, סייגים, אזהרות וחומרות, אשר יהיו זמניים".

היינו שיהיה ביד החכמים להוסיף עפ"י גדרים הנמסרים להם... ולמען שלא ימצא איש אחד לאמר אני הרואה ואינני כפוף לחכמי ישראל, נתנה התורה גדר "לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל"... אבל העניין בעצמו שאמרו וחיידשו, אפשר שאינו מתקבל אל רצון הבורא, ואם יעמדו ב"ד אחר הגדול ויבררו טעותן, או שהוא דבר שאין הצבור יכול לעמוד בו, ויעשו היפך מזה, מותר... ואף אם יכוונו האמת, כפי מה שהוא רצון הבורא באמת, בכ"ז לא רצה השם יתעלה לעשותו חוק נצחי מטעמים הכמוסים בחקר אלוך, רק שיהיה מעצת החכמים וברצונם, ורצה דוקא שנשמע בקולם, אבל לא בפרטי הדברים". כלומר, האיסור המסוים שגזרו חכמים אינו נהפך לגוף תורה, אלא שיש מצוה כללית לשמוע בקול גזרתם.

רבי מאיר שמחה מביא לרעיון זה דוגמה נפלאה, בדמותו את המצוה לשמוע בקול חכמים למצוות התורה לשמוע בקול מלך, "שהחמירה תורה לשמוע בקול מלך יותר ממה שהחמירה לשמוע בקול חכמים וחיבן מיתה... ובכל זאת לדוגמה, שמעי בן גרא היה מצווה מן השם לשמוע בקול שלמה, לבלי לצאת מקיר העיר וחוצה וחיבן מיתה ע"ז, אבל האם רצה השם שיאמר זה שלמה, והאם היה חפצו יתברך בפרט הזה, שמה איכפת לרחמנא אם יצא, הלוואי לא אמר שלמה זה... ככה שמה התורה לחוק לבני ישראל לשמוע בקול חז"ל כקול מלך, מאן מלכי רבנן, אבל בפרטי הענין אין רצונו בציווי פרטי⁵⁸. כלומר, תקנות וגזרות חכמי הדורות אינן נחשבות בעצמותן כביטוי רצון ה' באותו האיסור המסוים שגזרו, אלא שמחמתם אמרוהו, ורצון ה' שנשמע לקול גזרתם.

נסכום: מדרגת המקבלים משתנית והולכת כל הזמן ובדרך ירידה. על מנת לגדור את פירצת ירידת הדורות ולהתאים את התורה למדרגת המקבלים, עשו חכמי הדורות סייגים לגדרה של תורה. אכן תקנות וגזירות החכמים אינן נחשבות כתורה עצמה, אלא כ"משמרת" וגדר לה, ולכך אין בהן משום שינוי התורה.

56. איסור בל תוסיף מפורש בדברים י"ג, א ראה רמב"ם ספר המצוות מצות ל"ט ש"ג.
 57. רמב"ם משנה תורה ספר שופטים, ה' ממרים ב', ט', ספר החינוך מצוה תנ"ד וראה עוד דעת הראב"ד בהשגות ה' ממרים שם ואור שמח ה' ממרים שם.
 58. משך חכמה דברים י"ד, יא. וראה עוד ר' שמעון יהודה שקאפ שערי ישר שער הספקות פי ז' עמ' י"ט.

"מצוות בטלות לעתיד לבוא"

התלמוד⁵⁹ מביא דעת רב יוסף הסובר: "מצוות בטלות לעתיד לבוא", ולפיכך מותר לקבור את המת בבגד של כלאים, וכן דעת ר' יוחנן. אבל ר' ינאי סובר שאסור לקבור את המת בבגד של כלאים, ומשום ש"אין מצוות בטלות לעתיד לבוא". ופירשו הראשונים⁶⁰ ש"לעתיד לבוא" פירושו לזמן תחיית המתים, וזהו שאמרו כאן זאת אומרת מצוות בטלות לעתיד לבוא, שאלמלא כך היאך עושים להם תכריכים של כלאים, והרי מתים שעתיד הקב"ה להחיות, בלבושיהם עומדים⁶², ונמצאו לובשים כלאים באותה שעה, אלא ודאי מצוות בטלות לעתיד לבוא.

דעתם זו של רב יוסף ור' יוחנן שמצוות בטלות לעתיד לבוא, שימשה כטענה-תואנה לחולקים על אמונתנו, ורבותינו ז"ל השיבו על טענתם. הרשב"א חולק על פירוש הראשונים הנ"ל ומפרש את הביטוי "לעתיד לבוא" לא כמורה על הזמן התחייה, אלא כביטוי הנאמר "על כל הזמן הבא, רחוק או קרוב, ואפילו בזמן הבא הסמוך ממש", ו"מצוות בטלות לעתיד לבוא שאמרו, ביאורו לאחר המוות ממש, ר"ל שהמתים בעודם מתים פטורים מן המצוות, והטעם משום שכתוב "במתים חפשי", כיוון שמת אדם נעשה חופשי מן המצוות⁶¹. לפי פירוש זה אין המצוות בטלות בזמן התחייה ואין כל שינוי בתורה.

הריטב"א מאריך להקשות על פירוש הרשב"א הנ"ל [י"כמה הקשיתי לפניו... ועדיין לא הניח דעתי בתשובתי, ואין לנו אלא שיטת הראשונים ז"ל] ומפרש "לעתיד לבוא", לזמן התחייה. ובאשר לטענה בדבר שינוי התורה, אומר הריטב"א: "ואם לחשך מין מתלמידי יש"ו לומר כיוון שהמצוות בטלות לעתיד לבוא, נמצא שלא ניתנה תורה אלא לזמן, ולפיכך היה רשות ליש"ו להוסיף ולגרוע ממנה [ח"ו], אף אתה אמור לו, מי שלבו נוקפו אומר כן, שהתורה לא ניתנה לזמן, אלא כל זמן שהיא העולם הזה קיים, שיש בו זכות או חובה, וממנה אין לגרוע, ועליה אין להוסיף, אבל לעולם הבא שאין בו לא זכות ולא חובה, נמצאת בטלה מאליה, וכן אמר הכתוב "היום לעשותם", ולמחר לקבל שכרם, וכשם שבטלה [לעתיד לבוא כן בטלה] מן המתים בקבר, לפי שהם חופשים מן המצוות, וזו תשובה גמורה⁶⁴."

הרי כאן לפנינו המחשת העיקרון של "שינוי לפי המקבלים", שהצביע עליו ר"א. האנושות בזמן התחייה תהא במדרגה אחרת לגמרי, ולפיכך המצוות שבתורה

59. ספר המצוות השרש הראשון, מהדורת הר"י קאפח ירושלים תשל"א, עמ' ט"י-י"א קאפח מתרגם "הכלל הראשון" במקום "השרש הראשון".

60. נדה סא, ע"ב.

61. תוספות שם ד"ה אמר רב יוסף, חידושי הריטב"א שם מהדורת מוסד הרב קוק ירושלים, עמ' שפ"ח ומביא שכן דעת רבו המובהק הרא"ה בפקודת הלויים ברכות יח, ע"א.

62. כתובות קיא, ע"ב.

63. חידושי הרשב"א פירושי ההגדות, ירושלים תשנ"א, ברכות יב, ע"ב, עמ' ל"א-ל"ג, חידושי הרשב"א נדה סא, ע"ב ירושלים תשי"ג, עמ' תי"ח-תי"ט.

64. חידושי הריטב"א נדה סא, ע"ב מהדורת מוסד הרב קוק ירושלים, עמ' ש"צ.

המצויה בידינו היום יהיו בטלות אז, אך אין זה בגדר "שינוי התורה". מסביר ר' אלחנן וסרמן⁶⁵: "בענין מצוות בטלות לעתיד לבוא, והיינו לאחר תחיית המתים, דאילו לימות המשיח ודאי ינהגו כל המצוות, לכאורה קשה, הרי אחד מעיקרי הדת הוא שזאת התורה לא תשתנה לעולם! ויש לומר שהכוונה בעיקר הזה שדיני התורה לא ישתנו מכפי שנאמר בסיני ע"י משה רבינו, וגם זה נאמר בסיני שלעתיד לבוא יהיו המצוות בטלות ולא יתחדש לעתיד שום דין מה שלא ניתן למשה רבינו, וזה שמצוות בטלות לעתיד לבוא, גם זה הוא אחד מדיני התורה המצויה אצלנו היום". כלומר, המצוות ניתנו מלכתחילה לזמן מסוים, דהיינו לתקופת "העולם הזה", ולא לתקופת "העולם הבא" דהיינו לזמן התחייה. כל מצוה שמעיקרה אינה תקפה אלא למשך זמן מסוים, אין העדרה לאחר אותו הזמן נחשב כשינוי התורה. וביותר, שהתורה עצמה רמזה על העניין הזה באמרה: "אשר אנכי מצוך היום לעשותם" – "היום לעשותם ולמחר לקבל שכרם"⁶⁶.

דברים אלו דומים למה שהבאנו לעיל בשם מהר"ל, ועל דרך זו מפרש מהר"ל עצמו ענין מצוות בטלות לעתיד לבוא, כי אף שהתורה היא נצחית, בעולם התחייה שהוא שונה מעולמנו יהיה קיום המצוות שונה ומתאים לזמן ההוא, ואין דבר זה נחשב לשינוי התורה. ובלשונו של מהר"ל:

"אין לומר בזה כלל שהתורה ח"ו תהיה בטלה, שאם כן היה לו לומר זאת אומרת התורה בטלה, אבל אמר 'מצוות בטלות', שלא יהיו בסגנון זה שהם עתה, כי התורה היא סדר עולם הזה כמו שבארנו, אבל לזמן התחייה הוא עולם הבא ואין לו סדר העולם הזה, ולכך מצוות התורה יהיו בטלים כפי מה שהוא סדר עולם התחייה, ומ"מ לא נקרא זה ביטול התורה, כי התורה כוללת סדר כל המציאות, וגם בתורה נרמז סדר המציאות שהוא לזמן התחייה מה שיהיה, והרי התורה קיימת כבראשונה.

וכמו שכתוב בתורה על איזה מצוות שלא יהיו נוהגים רק לזמן, שהרי 'ולא תסב נחלה ממטה למטה' הוא לדור באי הארץ בלבד, ולא יאמר בזה שהתורה ח"ו בטלה, אבל יאמר שכך אמרה התורה שהמצוה היא זמן זה ולא יותר... ואם אנו לא יודעים, אבל לעתיד נבין דברי תורה על בוריה, ונדע כי מה שכתוב בתורה מצוות אלו, הם שייכים כמו שהוא האדם בעולם הזה עם גופו שיש לו בעוה"ז, ולזמן התחייה, לפי מה שהוא סדר בעולם התחייה... לכך אף אם אנחנו מודים כי לזמן התחייה בטלים המצוות כפי פשט הגמרא, אין בזה שינוי אל התורה כלל בדבר מה"⁶⁷.

65. קובץ שיעורים ח"ב תל אביב תשמ"ט, סימן כ"ט [בענין מצוות בטלות לעתיד לבוא].

66. עירובין כב, ע"א ולפירוש הריטב"א שם מהדורת מוסד הרב קוק, עמ' שפ"ט, "היום" כוונתו לעולם הזה ו"למחר" כוונתו לעולם הבא. וראה חידושי הרשב"א פירושי ההגדות, ירושלים תשנ"א, ברכות יב, ע"ב, עמ' ל"ד שמפרש מאמר זה לשיטתו בענין אחר.

67. תפארת ישראל פי"ב מהדורת הר"ח פרדס, עמ' תכ"ט ועל דרך זו כתב מהר"ל שם פי"ג בביאור דברי המדרש שכל המועדים בטלים לעתיד לבוא מלבד פורים ויוה"כ, שאין בביטול המועדים לעתיד לבוא סתירה לנצחיותה של התורה, שכן כאמור יש בתורה מצוות שניתנו לזמנים מסוימים, אכן התורה עצמה קיימת לעולם עד. וע"ע שו"ת הרדב"ז ח"ב סי' תרס"ו וסי' תתכ"ח.

מסקנת הדברים

ר"י א עשה בדברי רבותיו שימוש שונה מכוונתם המקורית. מרבו רח"ק לקח את ה"קושיא" בדבר השינוי מתורת אדם לתורת נח וממנה לתורת ישראל, והניח אותה ליסוד בקבלו את העיקרון של "שינוי לפי המקבלים". כמו כן אימץ לעצמו את המשל שנדחה ע"י הרמב"ם והמשיל את התורה ל"מרשם התרופה" המשתנה לפי מצבו של החולה. כמו כן, ניסה להבדיל בין מדרגת ההתגלות של עשרת הדברות, לשאר התורה. דבריו נתקלו בהתנגדות ע"י הבאים אחריו, שראו בגישתו סטייה מהדרך המקובלת של מחשבת ישראל.

אך הראנו לדעת, כי מבחינה ידועה יש למצוא פנים מסבירות לסברתו של ר"י א בדבר "שינוי לפי המקבלים", לא שינוי התורה כפי שחשב ר"י א, אלא עשיית תקנות וגזרות וכיו"ב ע"י חכמי התורה, העומדות מחוץ למסגרת החוק התורתי, בחינת סייג וגדר לתורה, כמו כן, לעתיד לבוא, לדעת האומר "מצוות בטלות לעתיד לבוא" וכפירוש הראשונים ש"לעתיד לבוא" היינו לזמן התחיה, יש כאן "שינוי לפי המקבלים", אך אין זה שינוי התורה, ותורה אחת היא בעולם הזה ולעתיד לבוא.